

Адылбек кызы А., Маштаева А.

**МОЛДО КЫЛЫЧТЫН ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫ – «ЗАМАНА»
ПОЭЗИЯСЫНЫН ҮЛГҮСҮ**

Адылбек кызы А., Маштаева А.

ТВОРЧЕСТВО МОЛДО КЫЛЫЧА – ОБРАЗЕЦ ПОЭЗИИ «ЗАМАНА»

УДК: 82/82.0

“Замана» казалынын көркөмдүк өзгөчөлүгү жана доордун чагылдырылышы.

Кыргыз жазма адабиятында ысымдары бизге белгилүү болгон эл ырчыларынын текши баары эле бир темага кайрыла беришкен эмес. Анткени “Замана” темасы башка темалардан өзгөчөлөнүп ары философиялык, терең мааниде, ары санат формасындагы үлгү ырда кыргыз элинин жашап өткөн, жана алдыдагы келечекке болгон чоң үмүт тилектерди камтыган бүтүндөй бир турмушу көркөм чагылдырылат. Бул темага жазгыч акындардын айрымдары гана кайрылышкан. Биздин бул чакан билдирүүбүз “Замана” темасын ырдаган Молдо Кылыч Шамыркан уулу жөнүндө болот.

Молдо Кылычтын «Замана» казалы санат формасында жазылган чыгарма. Бул жөнүндө Т.Саманчин, Б.Юнусалиев алгачкы изилдөөлөрүн жүргүзүшкөнү белгилүү. «Замана» казалынын идеялык-тематикалык жана композициялык курулушу, доордун ошондогу социалдык абалы автордун атынан баяндалат. «Зар замандын санаты, сайрап өтүп баратыр» деп Молдо Кылыч өзүнүн казалын санат деп эсептеген. Казалды тематикалык жактан классификациялаганда биз так ушул ойду (автордун өзүнүн оюн) жетекчиликке алышыбыз керек. Казалдын көркөмдүк өзгөчөлүгүн карасак, аны окуп жатканда ырлары, рифмалары кайчы уйкаш же катар уйкаш экендиги көрүнүп турат. Ал эми каражаттардан ассонанс жана аллитерациянын басымдуу экендигин байкоого болот. Казалда негизги орунду адамгерчилик темасы ээлеген. Акын адамдарга тиешелүү болгон эң мыкты сапаттарды (адилеттикти, адамгерчиликти) ырдаган. Адамдардын артык деп эсептелген баатырдык, жоомарттык, эрдик, кичипейилдик сапаттарын баарынан жогору койгон. Акын өткөн доордо кыргыз элинин социалдык жана укуктук эркиндикке умтулуусун ырдаган. Көпчүлүгүн ошол мезгилде адамзаттын, жалпы эле кыргыздын тагдыры жөнүндө ой толгоолорун ушул казал аркылуу билдирүүгө аракет жасаган.

Казалда XIX кылымдын аягы XX кылымдын башындагы кыргыз элинин турмушу, жашоо-тиричилиги жана келечектен күткөн үмүт-тилеги баяндалат.

Жазгыч акын Молдо Кылычтын адабий тагдыры өтө татаал болгон. Өзгөчө 40-жылдардын аягын белгилесек болот. Тактап айтканда, кыргыз эли жергесине орус колонизаторлорунун кирип келишин, алардын жашоого болгон башкача мамилесин, көз карашын жаңы саясатын кабыл алгысы келген эмес. А бирок, ошол мезгилге чейинки кыргыз элинин жашоо турмушун жакшы элестетүү өтө кыйын эле.

Анткени кыргыз элинин жашоосу оор абалда болгон. Аларды жергиликтүү бай-манаптар башкарып эзип турган. Алардын өзүнүн саясаты болгон. Башкача айтканда, жашоосу араң өткөн элге салыктарды салып турган. Ошол мезгилдеги, ошол доордогу кыргыз элинин караңгылык жашоодо жашашы, сабаттуулугунун жок болушу, бай манаптардын аёосуз салыгынан жашоо турмуштары жакырчылыкка, кыргыз элинин алсызданышына алып келген. Мына ушулардын баарысын акын көрүп туруп, кыргыз элинин жашоосу мындай нукта болбошу керек экендигин сезип туюп турган. Аны башка нукка буруу керек экендигин биринчилерден болуп түшүнгөн. Аны биз акындын жалпы чыгармачылыгынан көрө алабыз. Россиялык падышачылык кыргыздарды каратып алышы менен өз элинин маданиятын таңуулаган. Ал эми Молдо Кылычтын түшүнүгү боюнча кыргыз жергесинде айыл кыштактар пайда болуп, илим-билимге болгон мамилеси жогорулап, өздөрүнүн жашоого болгон көз карашын, дүйнө таанымын өзгөртөт деген ойдо болгон. Акын элди маданияттуу турмуш, илим жолуна үндөгөн агартуучу акын катары таанымал. Караңгылык турмуш кыргыз элин өз кучагына камтып турган мезгилде биринчилерден болуп маданияттуу турмушка, элди илим-билим жолуна, окууга үндөгөн. Муну биз акындын «Зар заман» казалынын түпкү идеясынан көрө алабыз. Бул далилдүү болуш үчүн казалдан мисал келтирели:

Жатып өзүм кайгырам,
Казак, кыргыз калкыма.
Жапан өскөн карангы,
Артта калган салтына.

Кыргыз агартуучуларынын акын Молдо Кылыч жөнүндө айткан ой пикирлеринин айрымдарынан мисал келтирели. Алгачкы агартуучулардын бири Эшеналы Арабаев минтип жазат: «Сарбагыш уругунан, сабаттуунун тунугунан, Кара Кочкор туругунан чыккан машфур шайыр (акын) Молдо Кылыч 20 жылдан бери акындык менен көп казал жазып чыгарган эле. Биздин элде жүргөндө Молдо Кылычтын казалын эшитип, бир аз көңүл көтөрүлүп, бул ааламда нелер бар экени көз алдыбызга келүүчү эле». Ал эми эл арасынан оозеки чыгармачылыкты жыйнап кагаз бетине түшүргөн сабаттуу инсандардын бири манасчы Ыбырай Абдрахманов минтет: «...Кылыч караңгы доордогу, чөйрөдөгү артта калган билимсиз коомдон суурула чыгып, акыйкатты айтып чыккан...». Тилчи, окумуштуу Болот Юнусалиев минтип жазат: «Молдо Кылыч динге ишенген, ага кызмат кылган молдо болгондугуна карабай, эзүүчүлөрдүн жүзү каралыгын дайыма ашкерелеп

келген: «Замананын жорусу, залым болду молдосу». Кылычтын теориялык даярдыгы болбогондугу менен аны чындыкты айтууга турмуш өзү көндүргөн. Кыргыз эмгекчилери байманаптардан гана жапа чекпестен, ошондо чектешкен улуттарды басып алып, өз билгенин иштеп келаткан падышачылык жана бийлөөчүлөрдүн колониялык саясатынан да аябай жабыр тартып жаткан кези эле».

Көрүнүп тургандай, Молдо Кылыч өз мезгилинин билимдүү адамы катары коомдо болуп жаткан прогрессивдүү кадамдарды байкап, социалдык теңсиздикте жашаган элдин жашоосун өзгөртө турган окуяларды колдогон Ошону менен ал өз чыгармаларында доордун, мезгилдин актуалдуу проблемаларын даана чагылдыра алган акын катары таанымал.

«Замананын», «Тар заман» жана «Зар заман» менен интегративдик параллелдери.

Жогоруда айтылгандай «Замана» темасын ырдаган акындарга Калыгул менен Арстанбек кирет. Эми ошол үчөөнүн ар биринин өзүнүн түшүнүгүндөгү Замананы карап көрөлү. Алгач замана темасына Калыгул Бай уулу «Акыр заман» деп кайрылган. Калыгул өз заманынын даанышман, көрөгөч акыны катары ошол мезгилдеги коомдук-саясий абалга катардагы адам катары өз оюн билдирбей кое алган эмес. Ал кыргыз элине акырындык менен орустардын келиши бардык нерсени бузат деп түшүнгөн. Башкача айтканда, прогресстин келиши кыргыз элинин каада-салтын, маданиятын унуткарып, адамдар ыймандуулугунан кетет, пейили бузулат. Мунун баарын акын замандын тарып баратышынан көрөт. «Акыр замандан» мисал келтирели:

Сааганың сары бээ болор,
Ичкениң сары суу болор.
Өнү сары, көзү көк,
Орус деген эл келер.
Арканга өлчөп жер болор.
Өлтүрүп ийбес,
Этеги жерге тийбес,
Калк кысылар,
Заманың бузулар.

Бул саптарын окуп Калыгул өзүнүн өзгөчө касиетине – олуялыгына таянган го деген да ой туулат. Эми «Акыр заманга» өзүнүн идеясы, мазмуну жагынан окшош болгон Арстанбек Буйлаш уулунун «Тар заманын» карап көрөлү.

«Тар заман» Арстанбектин чыгармаларынын ичинен эң көлөмдүүсү. «Тар заман» менен «Акыр заманды» окуп жаткан мезгилде бири-биринен ажырата албай калышың мүмкүн. Анткени, бул эки казал идеялык, мазмуну жактан окшош. Мындай учурда окурманда бул эки казал бири-бирин кайталаган деген ой пайда болушу мүмкүн. А бирок Арстанбек Калыгулдун чыгармаларынан кабардар, ал жөнүндө элден угуп, таасирленип жүргөн. Эки акын тең ошол мезгилдеги кыргыз элине орустардын келишин жактыра бербей, терс мамиледе болушкан. Арстанбектин түшүнүгү боюнча орустардын келиши кыргыз элинин жерлерин ээлеп алуу менен бирге, элдер өздөрүнүн дыйканчылык ишин токтотуп, тоо-ташка сүрүлүп калды. Заман мына ушундай тарып бара жатат деген ойду билдирген. Мисал келтирели:

Карылардан көп уктук,
Уламадан сөз уктук.
Ошондо орус чыгат дечү эле,
Миң үйлүүгө баш болуп,
Болуш чыгат дечү эле.
Буйрук менен кондурган,
Конуш чыгат дечү эле.
Ушу заман тар заман,
Азуулуга бар заман,
Бечарага зар заман.
Заманы келди закымдап,
Тайган иттей такымдап.

Эми Молдо Кылычтын «Зар заманын» карайлы. Негизинен, акын Замана темасына кайрылганда көп эле ойлорду айткан. Ал заманды, ошол заманда жашап жаткан адамдарды сынап айтып, өзүн дагы жалган дүйнөдө убактылуу пенде сыяктуу карап, Алла тааладан кечирим сураган. Үч акындын «Замана» темасы боюнча окшоштук жактарын алсак, биринчиден үчөө тең Замана темасында ырдашкан.

Экинчиден, «Акыр заман» менен «Тар заман» окшош деп айтылат. Ал эми «Зар заман» алардын ултануучусу деген тыянак чыгат. Алардын айырмачылыктарын карасак бир топ айырма бар экен.

Молдо Кылычтын Замана адабиятынын улуу өкүлдөрү Калыгул Бай уулу менен Арстанбек Буйлаш уулунан башкы айырмачылыгы – ал өз чыгармаларын оозеки түрүндө эмес кагаз бетине жарыялаган.

Дагы бир айырмачылык, Арстанбек да, Калыгул да орустардын кыргыз элине келишин каалаган эмес. Алардын кириши кыргыз элин бузат деп терс мамиледе болгондугун алар казалдарында ачык, даана көрсөтүшкөн. Ал эми Молдо Кылыч болсо, тескерисинен, орустардын келиши кыргыз элине көп жакшы нерселерди алып келет, кыргыз эли илим-билимге умтулуу менен сабатсыздык жоюлат деген оюн билдирген.

Кыргыз эли да «Акыр заман» менен «Тар замандын» таасири менен кайсы жолду тандоону билбей эки ортодо калышкан. Анткени алар караңгылык жашоодо жашап көнүп калгандыктан, орустардын маданиятын туура көргөн эмес. Алар иштелбей жаткан жерлерди иштетүүдө, кыргыздын жерлеринин баарын ээлеп алды деген ойдо болушкан. Мунун бир себеби, бай-манаптар кылган жаман иштерин орустарга шылтоо менен аларды кыргыздарга жаман көрсөтүшкөн. Калыгул да, Арстанбек да орус колонизаторлорун жээриген. Ал эми Молдо Кылыч өзүнүн так позициясын ачык бере алган эмес. Ленин: улуу жазуучу Л.Н Толстойду «орус элинин революциялык кыймылынын күзгүсү» деп атагандай, Молдо Кылычты «кыргыз элинин XIX кылымдагы эзилген абалды чагылдыруудагы күзгүсү» деп атаса болот. Молдо Кылычтын чыгармачылыгы кыргыз адабиятында изилденип жатат. Жадесе, ал жөнүндө эки диссертация удаасы менен корголду. Адабиятчы Тазабек Саманчин «Молдо Кылыч жазгыч акын» деген темада, ал эми тилчи Жапар Шүкүров «Молдо Кылычтын тили» деген темада илим коргошкон.

Жыйынтыктап айтканда, Молдо Кылычтын «Замана» поэмасы XIX кылымдын аягындагы кыр-

гыз турмушунун буга чейин болуп көрбөгөн өзгөрүүлөргө дуушар болгонун чагылдырган кыргыз адабиятындагы «Замана» агымынын мыкты үлгүсү катарында кала берет.

Адабияттар

1. Молдо Кылыч. Казалдар. – Фрунзе: Адабият, 1991.
  2. Кебекова Б. Арстанбек. - Бишкек: Илим, 1994.
  3. Турдугулов А. Төкмө ырчылар менен жазгыч акындардын чыгармачылыгын окутуу. - Бишкек: Кыргызстан, 1996.
  4. Акылман Калыгул. Түз.: Мусаев С., Акматалиев А. - Бишкек: Шам, 2000.
  5. Турдугулов А. Кыргыз классикасы. - Бишкек: Шам, 2005.
-